

Саме релігійною ксенофобією значною мірою пояснюється успіх європейських праворадикальних політиків, серед яких Пім Фортейн (Нідерланди), Йорг Хайдер (Австрія), Жан-Марі Ле Пен (Франція).

Гадаю сумнівним те, що міжрелігійний діалог у зазначених умовах може бути забезпечено екуменічними зусиллями на зразок того, як голландський католицький священик Тіні Мускенс запропонував всім християнам називати Бога Аллахом, наводячи, як приклад, Індонезію та ряд країн Близького Сходу. Затребуваним є створення в рамках ООН та міжнародних організацій якогось міжрелігійного форуму, міжконфесійної консультативної ради, законодавче оформлення відповідальності за розпалювання міжконфесійної ворожнечі, за ображення релігійних почуттів, перегляд законів, що регулюють взаємини держави з релігією й законів про святотатство. Постає важливим артикулювання та законодавче вирішення табуованої проблеми в здійсненні міжрелігійного діалогу, перешкоджання наростанню латентної маргіналізованої релігійної ксенофобії, забезпечення релігійної грамотності серед чиновників всіх рангів, щоб міжрелігійний діалог міг бути здійснений.

С. ЯТЧЕНКО ■

ОСОБЛИВОСТІ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ ПРИ ВИРШЕННІ МАЙНОВИХ ПИТАНЬ

Процес повернення культового майна релігійним організаціям в Україні, вилученого у них за радянської доби, триває до цього часу. Як свідчить практика здійснення зазначеного процесу, він досить часто супроводжувався міжконфесійними конфліктами та силовим захопленням окремих культових споруд. Відтак питання повернення державою майна релігійним організаціям залишається актуальним і нині. При цьому суть проблеми полягає, на нашу думку, не в тому, повертати чи не повертати майно релігійним організаціям, а в можливостях врахування при цьому ряду особливих питань, а саме: 1) на майно, що підлягає поверненню, в багатьох випадках мають належні підстави претендувати декілька релігійних організацій; 2) неможливо досягти справедливого вирішення даної проблеми лише за допомогою юридичних процедур, передбачених чинним законодавством; 3) досить значна політизованість суспільства, а в результаті цього й релігійного середовища в Україні ще часто впливає на процеси реституції; 4) ще зберігаються певною мірою між представниками різних конфесій протистояння, яке утворилося на ґрунті доктринальних протиріч протягом декількох століть тощо. Саме на розгляді зазначених основних особливостей міжконфесійного діалогу ми й зосередимо увагу.

Слід нагадати, що майно у релігійних організацій за радянських часів було вилучене під час т. зв. «соціалістичної націоналізації» на основі відповідних декретів радянської влади. Юридичним підґрунтям проведення радянською державою політики націоналізації церковного майна в Україні став Декрет тимчасового робітничо-селянського уряду УСРР від 22 січня 1919 року «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», яким церковні і релігійні товариства позбавлялися права мати статус юридичної особи та володіти майном, а саме їх майно було оголошене власністю народу [ЦДАВО. – Ф2. – Оп. 1. – Спр. 14, с.50].

Крім даного Декрету, націоналізацію церковного майна в Україні регламентували положення Декретів Ради Народних Комісарів УСРР (надалі РНК) «Про передачу майна монастирських, церковних та інших релігійних установ у відання Народного комісаріату соціального забезпечення» від 17 травня 1919 року та «Про націоналізацію всіх колишніх церковних, монастирських, удільних, міських і поміщицьких земель» від 3 квітня 1920 року. Деяко раніше постановою Народного комісаріату освіти УСРР «Про духовні училища і семінарії» від 15 лютого 1919 року майно духовних навчальних закладів перейшло у відання та на облік Народного комісаріату освіти, а самі заклади перетворені на школи загальноосвітнього характеру. Храми та предмети релігійних обрядів і богослужінь перейшли у відання та на облік місцевих рад депутатів трудящих районного та міського рівня і лише за їх ухвали могли передаватися у користування релігійним товариствам (громадам). Підприємства, які належали церкві, були націоналізовані. [Право власності в Україні. Навч. Посібник. – К., 2000, с.220-221].

■ С. Ятченко, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін університету економіки та права «КРОК».

Отже, радянська держава внаслідок проведення зазначеної націоналізації стала власником майна, яке належало раніше релігійним організаціям. Слід також зазначити, що отримували у користування вилучене майно на підставі відповідної угоди з державою (в особі місцевих рад) не завжди ті релігійні організації, у яких дане культове майно було вилучене. Зазначені угоди з релігійними організаціями – користувачами даного майна передбачали, що користувач проводитиме ремонт переданого у користування майна, в тому числі й культової будівлі (споруди), за власні кошти. Зрештою, за десятиріччя такого користування новою релігійною організацією–користувачем були вкладені чималі кошти в ремонт, а досить часто і в реконструкцію зазначених культових споруд. У даний час така релігійна організація – фактичний користувач вважає, що саме вона має переважне право на передачу їй у власність культової будівлі (споруди), якою вона користувалася десятки років та вклала в її реконструкцію чималі кошти.

Проте релігійна організація, у якої свого часу було вилучено цю культову будівлю або її правонаступник вважають, що саме їм держава повинна повернути зазначене майно. На цьому ґрунті й виникає майновий спір між зазначеними релігійними організаціями щодо володіння означеною спорудою. Крім того, іноді ускладнює вирішення проблеми повернення культового майна той факт, що декілька релігійних організацій вважають саме себе правонаступниками тієї релігійної організації, у якої було вилучене спірне культове майно.

Заслугує на окреме всебічне дослідження питання вилучення радянською державою майна релігійних організацій після приєднання до УРСР в 1939-40 роках Західних земель України, коли розпочався наступний етап т.зв. «подолання релігії» радянською владою з перенесенням центру уваги саме на ці землі по відпрацьованій вже технології. Ми тут зосередимо увагу лише на окремих аспектах проблеми. Як зазначає О.В.Дзера, «в Західній Україні націоналізація здійснювалась на підставі «Декларації про конфіскацію земель поміщиків, монастирів, великих урядових чиновників» і «Декларації про націоналізацію банків і великої промисловості», прийнятих Українськими Народними Зборами Західної України 27 жовтня 1939 р.» [Дзера О.В. Розвиток права власності в Україні. – К., 1996, с.42]. На нашу думку, це дуже нагадує положення перших декретів радянської влади.

Свою антирелігійну політику в приєднаних землях радянська влада розпочала ще в 1939 році, але масові акції, особливо проти Української Греко-Католицької Церкви (надалі – УГКЦ), набули розмаху лише в післявоєнний період. Цей новий похід проти церкви розпочався з ліквідації структур УГКЦ на зібраному силовими структурами у м. Львові 8-10 березня 1946 року псевдособорі нібито цієї церкви. Аналогічна технологія уже була відпрацьована відносно УАПЦ в 1930 році [Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941). – К., 2001, с.125]. Відповідно до рішення цього собору, УГКЦ припинила свою діяльність шляхом самоліквідації, а її культове майно перейшло у державну власність.

Ставши в такий спосіб власником цих культових споруд, держава значну їх частину передала в користування громадам Російської Православної Церкви, а віруючим – греко-католикам вона запропонувала прийняти православ'я. В результаті цього у Галичині й на Закарпатті з'явився значний прошарок т.зв. «кріптоуніатів», тобто таємних прибічників греко-католицизму, які відвідували тепер вже православні храми [Сленський В.С. Релігія після комунізму. – К., 2002, с.71]. Відтак значною частиною віруючих УГКЦ рішення Львівського собору 1946 року визнане не було, як і передача культових споруд у державну власність.

Слід відзначити, що суттєвим чинником в активізації релігійного життя в Україні стало святкування 1000-ліття введення християнства на Русі. Звернення до релігії набуває масового характеру. Лише в 1988-90 роках кількість релігійних громад в Україні зросла вдвічі. В цей же період особливо гостро постало питання легалізації УГКЦ, яка, перебуваючи у підпіллі, зберегла церковну структуру та власну релігійну традицію. На ситуацію, яка склалась в Західних областях України, радянська влада відреагувала форсованою передачею тільки-но створеним православним громадам пустуючих храмів, щоб блокувати в такий спосіб претензії на них з боку греко-католиків. Про це свідчать відповідні архівні матеріали [Архів МВС України. – Ф 54. – Оп.3. – Спр.93, с.209-210].

Застосування радянською владою старих методів щодо церкви замість вирішення проблеми спровокувало захоплення сотень храмів віруючими в Західних областях України та міжконфесійні конфлікти між православними та греко-католиками. Ці конфлікти часто супроводжувались зіткненнями між віруючими, а часом і побоїщами. Отже, незалежній Україні від колишньої УРСР дісталось чимало проблем, закладених радянською політикою щодо церкви. При цьому переважна більшість конфліктів, які потрібно було врегулювати, мала місце між православними та греко-католиками з приводу володіння та користування культовими спорудами.

У ситуації, коли протягом ряду століть одна й та ж сама культова будівля чи споруда переходила декілька разів від греко-католиків до православних і навпаки, при цьому багатьма віруючими змінювалась їх конфесійна належність, справжнього історичного власника визначити іже не видається можливим, а тому слід вважати претензії як одних, так й інших на культову споруду справедливими. Вони заслуговують на увагу та врахування при вирішенні питання повернення державою культового майна релігійним організаціям.

Серйозним чином ускладнюють релігійну ситуацію в Україні взагалі та й вирішення питання повернення культового майна релігійним організаціям, зокрема, суперечності між українськими православними віруючими щодо здобуття автокефалії, в результаті яких на теренах України виник т.зв. «міжправославний конфлікт». Враховуючи, що зазначені суперечності є переважно внутрішньо-церковними, хоча вони й тісно пов'язані з політикою і мають дуже сильну зовнішню складову, державі, на мою думку, не слід займати позицію жодної із сторін і саме цю сторону вважати правонаступником тієї православної громади, у якої було радянською державою вилучено майно, що підлягає поверненню. Слід вважати, що обидві сторони мають підстави претендувати на повернення культового майна.

Гадаю, що в цій ситуації буде доречним згадати про досвід Естонії. Після розпаду СРСР в цій країні між православними віруючими виникла суперечка щодо підпорядкування Московському чи Константинопольському патріархатам. В цю суперечку в 1993 році втрутилась держава, повернувши все історичне майно Православної церкви лише громадам, які підпорядковувались Константинопольському патріархату, а парафії юрисдикції Московського патріархату не були навіть зареєстровані. Звичайно ж, надання переваг одним та утиски інших не могли призвести до позитивних результатів, а тому в Естонії виник міжправославний конфлікт. Після тривалих суперечок між віруючими та Патріархіями в 2002 році дійшли згоди, що потрібно використати принцип самовизначення громад і в такий спосіб розділитись. В результаті використання такого принципу поділу 52 із 80 парафій відійшли до Константинопольського Патріархату [Полещук В. Православие в Эстонии сегодня: тяжелые времена // <http://www.lichr.ee/rus/statyi/pravos.htm>]. Проте залишались майнові претензії між ними щодо культових споруд. І тут вчасно прийшла на допомогу держава. Згідно підписаної угоди між державою та конфліктуючими сторонами ЕПЦ МП отримала майно, яким фактично користувалась, в довгострокову оренду за символічну плату, а ЕАПЦ КП надана фінансова допомога для проведення ремонтних робіт в 28 церковних комплексах. Спір було вирішено наданням державою певного майна та коштів, а також шляхом захисту інтересів обох конфліктуючих сторін. Отже, слід вирішувати проблему повернення державою культового майна релігійним організаціям та ведення міжконфесійного діалогу, враховуючи таку особливість як визнання претензій на спірне майно не лише однієї, а декількох релігійних організацій.

Другою особливістю міжконфесійного діалогу із даної проблеми можна вважати неможливість досягти справедливого вирішення проблеми лише за допомогою юридичних процедур, передбачених чинним законодавством, без активної участі самих релігійних організацій у прийнятті рішень з даного питання. На нашу думку, вирішувати майнові спори та попереджувати конфлікти на цьому ґрунті треба спільно державі та релігійним організаціям. Для того, щоб ця співпраця була плідною, потрібна добра воля та бажання вести діалог, а не вдаватися лише до правового механізму повернення культового майна релігійним організаціям, запропонованого державними органами.

Слід зауважити, що хоча п.6 Постанови Верховної Ради України від 23 квітня 1991 року, якою введено в дію Закон про свободу совісті та релігійні організації, і передбачає певною мірою порядок передачі релігійним громадам культових будівель, але в ньому відсутній дієвий механізм врегулювання спірних питань за участю релігійних організацій. Не пропонує цього і Указ Президента України від 4 березня 1992 р. «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна». Даний Указ, зокрема, пропонує: 1) визначитись (але це ще не передати), які пам'ятки архітектури можуть бути передані релігійним організаціям; 2) сприяти релігійним організаціям у вибудові культових будівель та протягом 1992-93 років здійснити передачу культових будівель, що використовуються не за призначенням. Як бачимо, про врегулювання майнових спорів між релігійними організаціями навіть не йде мова, хоча на той час в Україні було зареєстровано сотні випадків захоплення храмів громадами віруючих. Через відсутність належного правового механізму повернення культових будівель та належного контролю з боку держави за виконанням місцевими органами влади положень даного Указу, останній так і не був виконаний: «763 таких споруди не повернуто й до кінця визначеного для цього терміну – 1993 р.» [Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. За ред. П.І.Косухи. – К., 1994, с.65], при тому що третина релігійних організацій на той час не мала культових будівель. Недостатню забезпеченість культовими спорудами можна вважати однією з причин міжконфесійних конфліктів.

На той час держава намагалась вирішити проблему міжконфесійних конфліктів з позиції сили із застосуванням силових структур, а не шляхом діалогу із релігійними організаціями – сторонами конфлікту. Про такий підхід свідчать зміни, внесені Постановою Верховної Ради України від 23 грудня 1993 року до Закону. Тепер за відсутності згоди релігійних громад на почергове користування культовою будівлею і майном, державний орган визначав порядок користування шляхом укладення з кожною громадою окремого договору. Якщо питання буде вирішене так, як визначить державний орган навіть при відсутності згоди, то чого тоді варта сама згода (думка) релігійної організації, про який взаємний діалог може йти мова.

Звичайно, існують різні думки щодо доцільності впровадження у такий спосіб почергового користування культовою будівлею без згоди всіх зацікавлених сторін. Ми вважаємо, що ця правова модель не вирішила проблеми, більше того, іноді саме впровадження почергового користування культовими будівлями сприяло загостренню конфліктів. Група фахівців Держкомрелігій, Генпрокуратури та МВС України за результатами вивчення практики застосування почергового користування культовими спорудами в Івано-Франківській області в 1996 році дійшла висновку, що «саме на ґрунті почерговості богослужінь упродовж зазначеного періоду виникають постійні конфлікти між віруючими УАПЦ та УГКЦ» [2, с.123]. До того ж, дана «поправка дозволяє місцевій держадміністрації маніпулювати громадами віруючих з тією чи іншою метою» [Там само, с.104]. Не дивно, що місцевими органами не було виконано належним чином і Розпорядження Президента України №53/94-рп від 22 червня 1994 р. «Про повернення релігійним організаціям культового майна».

Аналіз релігійної ситуації спонукав державу в 1996 році до пошуку нових підходів у вирішенні релігійних конфліктів, відмови від застосування силових методів. Автор вважає, що саме початок діалогу держави з релігійними організаціями, зокрема: створення в 1996 році Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, підписання в 1997 р. у присутності Президента України Меморандуму християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах, проведення круглих столів за участю представників різних конфесій, сприяв значному зменшенню конфліктів з 448 в 1996 р. до 104 – в 2003 році [Архів МВС України. – Ф 54. – Оп.10– Спр.28. – Т.2, с.143]. За результатами зустрічі Президента України з керівниками релігійних організацій 15 березня 1996 року було підготовлено наказ Фонду державного майна України №602 від 29 травня 1996 року про заборону приватизації культових та некультових споруд, які належали релігійним організаціям.

Слід зазначити, що хоча після цього й зменшилась кількість релігійних конфліктів в Україні, проте вони ще існують і потребують вирішення. Про це ж свідчить і Указ Президента України №279/2002 від 21 березня 2002 року «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій», яким створено міжвідомчу комісію для підготовки пропозицій і розробки перспективного плану заходів, спрямованих на відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, зокрема на повернення їм колишніх культових будівель, які перебувають у державній власності і використовуються не за призначенням. Не зовсім відповідає вирішенню проблеми, на нашу думку, утворення міжвідомчої комісії, тобто лише з представників державних органів, а не спільної з участю представників релігійних об'єднань.

Слід зазначити, що ще були спроби вирішити дане питання виданням Розпорядження Кабінету Міністрів України №148 від 15 березня 2006 року «Про утворення Міжвідомчої комісії з підготовки пропозицій щодо відновлення прав церков і релігійних організацій, порушених унаслідок проведення тоталітарної політики у минулі часи» та Постанови Кабінету Міністрів України №61 від 24 січня 2007 року «Про утворення Комісії при Кабінеті Міністрів України з питань повернення майна релігійним організаціям». Але, як це видно з пунктів 1 та 10 Положення про Комісію при Кабінеті Міністрів України з питань повернення майна релігійним організаціям, затвердженого цією Постановою, дана Комісія є лише консультативно-дорадчим органом та й рішення, прийняті нею в межах її компетенції, носять рекомендаційний характер (щось на зразок консультативної ради). На нашу думку, це ще одна спроба вирішувати дуже важливе для релігійних організацій питання без участі самих релігійних організацій. Проте слід було б врахувати те, що активне залучення релігійних організацій до вирішення подібних проблем в Угорщині, Словаччині та Естонії дало свої позитивні результати. Необхідно створити міжцерковні, а не міжвідомчі комісії, як це має місце зараз в Україні.

Що ж до третьої особливості – політизованості суспільства, а в результаті й релігійного середовища в Україні, то ця особливість, на нашу думку, не потребує детального розгляду. Звичайно ж, що корені треба шукати в сучасній політиці. Так, ряд авторів першою і головною причиною міжправославного конфлікту називає прагнення політичної еліти Росії втримати Україну в цивілізаційному полі своєї держави, підсилене православно-

візантійською традицією [Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Релігія і політика в сучасній Україні. – К., 2000, с.207]. В.Єленський справедливо підкреслює, що єпископат і значна частина кліру Російської Православної Церкви обстоює позицію об'єднання східнослов'янських народів у єдиному державному організмі, а також те, що політика керівництва РПЦ є дуже близькою до державної політики Росії [Єленський В.Є. Релігія після комунізму. – К., 2002, с.105]. Слід також врахувати, що хоча в 1990 році Українському екзархату РПЦ Московським Патріархатом і надано самостійність в управлінні, але останній «залишив за собою право затверджувати рішення Синоду Української Православної Церкви, призначати архієреїв, формувати загальноцерковний бюджет тощо» [Шуба О.В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К., 1999, с.211]. Отже, Українська Православна Церква Московського Патріархату, яка є найбільш чисельною в Україні, залишається підпорядкованою РПЦ і не лише канонічно. Її служителі повинні виконувати рішення Архієрейських соборів цієї Церкви, а тому бути провідниками російської політики в Україні.

О.Шуба справедливо звертає увагу на заполітизованість та протекціонізм з боку місцевих органів влади при прийнятті рішень щодо повернення майна релігійним організаціям, пропонуючи для запобігання адмініструванню та порушенням чинного законодавства посадовими особами, прийняттю ними некомпетентних рішень та дій, проводити з ними релігієзнавче навчання [Там само, с.198-217]. Потрібне вдосконалення чинного законодавства з врегулювання законодавства з цієї сфери відносин, в якому доцільно переважну більшість спірних питань щодо повернення культового майна віднести не до компетенції місцевих органів влади.

Що ж до протистояння між представниками різних конфесій, яке ще, на жаль, певною мірою має місце в Україні як негативна спадщина минулого, то ми підтримуємо думку авторів, які зазначають, що ігнорування принципу рівноправ'я релігій призводить до роз'єднання народів і навіть до релігійних війн і що єдиною формою зближення релігій у наш час є діалог [Рибачук М.Ф., Уткін О.І., Кирюшко М.І. Національне відродження і релігія. – К., 1995, с.23].

Виходячи із вище сказаного, для проведення плідного міжконфесійного діалогу з вирішення питання повернення державою культового майна релігійним організаціям, на нашу думку, необхідно:

- 1) визначити обсяг спірного майна, яке підлягає поверненню релігійним організаціям;
- 2) залишивши, хоча б на певний час, суперечки з доктринальних питань та особистісних політичних переконань, керівництву різних конфесій або їх повноваженим представникам слід сісти за стіл переговорів (увійти до складу міжконфесійних комісій) та вирішити долю культового майна, яке повертається державою, бо без активної участі релігійних організацій дане питання вирішене належним чином бути не може;
- 3) при вирішенні зазначених питань необхідно учасникам такого діалогу проявити добру волю та згадати принцип вирішення спірних питань «вважати один одного вищим за себе», який пропонується в Біблії (Фил. 2, 3).

І. ПАХОМОВ ■

РОБОТА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ (міжконфесійні відносини)

Серед основних засобів виправлення засуджених у ст.6 Кримінально-виконавчого кодексу України визначено громадський вплив, під яким розуміють залучення громадських та релігійних організацій до соціально-виховної роботи із засудженими. Стимулювання правослухняної поведінки засуджених здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу, однією з яких є програма «Духовне відродження».

На даний час Державний департамент України з питань виконання покарань співпрацює більш ніж з 25 релігійними течіями, які надають допомогу працівникам установ виконання покарань у духовному вихованні засуджених. Переважна більшість з них – христия-

■ **І. Пахомов**, викладач циклу психолого-педагогічних дисциплін Білоцерківського училища професійної підготовки працівників кримінально-виконавчої системи України.